Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

2024

№ 8

08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
08.00.02 Makroiqtisodiyot
08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
08.00.04 Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti
08.00.05 Xizmat ko‘rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
08.00.06 Ekonometrika va statistika
08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
08.00.09 Jahon iqtisodiyoti
08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
08.00.11 Marketing
08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
08.00.13 Menejment
08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Elektron nashr. 771 sahifa.
E'lon qilishga 2024-yil 7-avgustda ruxsat etildi.

Bosh muharrir:
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Salimov Oqil Umrzoqovich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston Fanlar akademiyasi akademigi
Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Sharipov Kongiratbay Avezimbetovich, t.f.d., prof., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Axmedov Sayfullo Normatovich, i.f.n., professor, MIM akademiyasi rektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., Navoiy davlat pedagogika instituti rektori
Siddiqova Sadoqat G'afforovna, p.f.f.d., (PhD), Buxoro muhandislik-texnologiya instituti rektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU Hududiy ta'lim muassasalari va markazlar bo'yicha prorektor v.b.
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TDIUprofessori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Axmedov Ikrom Akramovich, i.f.d., TSUE professori
Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja o'g'li, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi IJQKD boshlig'i
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich, i.f.d., TDIU professori
Musayeva Shoira Azimovna, SamDu IS instituti professori
Cham Tat Huei, (PhD) USCI universiteti professori, Malayziya
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d.,(PhD) "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d.(,PhD) TAQU katta o'qituvchisi
Djudi Smetana, p.f.n., Pitsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH
Krissi Lyuis, p.f.n., Pitsburg davlat universiteti dosenti, Pittsburgh, Kansas, AQSH
Ali Konak (Али Кўнак), i.f.d., prof., Karabuk universiteti dosenti, Turkiya
Glazova Marina Viktorovna, i.f.n., "LUKOIL-Energoservis" Kompaniyasi iqtisodchisi, Moskva.
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., (PhD) TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Editorial board:

Salimov Oqil Umrzokovich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Abdurakhmanov Kalandar Khodjaevich, Academician of the Academy of Sciences of Uzbekistan

Rae Kwon Chung, honorary professor of TSUE, Nobel laureate, South Korea,

Osman Mesten, member of the Turkish Parliament, head of the Turkey-Uzbekistan Friendship Society

Sharipov Kongratbay Avezimbetovich, DSc, Prof., Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Buzrukkhanov Sarvarkhan Munavvarkhanovich, DSc, Deputy Minister of Higher Education, Science and Innovation of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Durbek Kudratillayevich, DSc, Prof., Deputy of the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan

Akhmedov Sayfullo Normatovich CSc, Prof., Rector of Academy of Labor and Social Relations

Abdurakhmanova Gulnora Kalandarovna, DSc, Prof., TSUE Vice-Rector for Scientific Affairs and Innovation

Kalonov Mukhiddin Bakhritdinovich, DSc, Prof., Rector of the Navoi State Pedagogical Institute

Siddikova Sadokat Ghaforovna, PhD, Rector of the Bukhara Institute of Engineering and Technology

Khudoykulov Sadirdin Karimovich, DSc, Prof., acting Vice-rector for regional educational institutions and centers of TSUE

Yuldashev Mutallib Ibragimovich, DSc, Prof., of TSUE

Samadov Askarjon Nishonovich, CSc, Prof., of TSUE

Slizovsky Dimitriy Yegorovich, DSc, Prof., of the People's Friendship University of Russia

Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, DSc, Prof., Rector of International "Nordic" University

Akhmedov Ikrom Akramovich, DSc, Prof., of TSUE

Foziljonov Ibrohimjon Sotvoldixo'ja ugli, DSc, Prof., of TSUE

Utayev Uktam Choriyevich, Deputy Head of the DGPO of the Republic of Uzbekistan

Ochilov Farkhod, Head of the DCECGPO of the Republic of Uzbekistan

Eshtayev Alisher Abduganievich, DSc, Prof., of TSUE

Shoira Azimovna Musaeva, professor of SamDu IS Institute

Cham Tat Huei, PhD, professor at USCI University, Malaysia

Akhmedov Javokhir Jamolovich, PhD, deputy of executive director of the "El-yurt umidi" fund

Tokhirov Jaloliddin Ochil ugli, PhD, Senior Lecturer at Tashkent University of Architecture and Construction

Judy Smetana CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Chrissy Lewis CSc, Associate Professor, Pittsburgh State University, Pittsburgh, Kansas, USA

Ali Konak DSc, Prof., Associate Professor of Karabuk University, Turkey

Glazova Marina Viktorovna, CSc, economist at LUKOIL-Energoservis Company, Moscow.

Nosirova Nargiza Jamoliddin kizi, associate professor of TSUE

Sevil Piriyeva Karaman, PhD, doctoral student at Ankara University, Turkey

Mirzaliyev Sanjar Makhamatjon ugli, independent researcher of TSUE

Ekspertlar kengashi:
Berkinov Bazarbay, iqtisodiyot fanlari doktori, professor
Po‘latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., profesor
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Xalikov Suyun Ravshanovich, i. f. n., TDAU dotsenti
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg‘ona davlat universiteti dotsenti
Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
G‘afurov Doniyor Orifovich, p.f.f.d., (PhD)
Fayziyev Oybek Raximovich, i.f.f.d. (PhD), Alfraganus universiteti dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, i.f.d., TMI dotsenti
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o‘qituvchisi
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU mustaqil tadqiqotchisi

Muassis: “Ma’rifat-print-media” MChJ
Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O‘zR Tabiat resurslari vazirligi, O‘zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

Jurnalning ilmiyligi:

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali

O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi rayosatining 2023-yil 1-apreldagi 336/3-sonli qarori bilan ro‘yxatdan o‘tkazilgan.

MUNDARIJA

Benchmarking asosida oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshlik xususiyatini oshirish 16
Qo'ng'irotboy Avezimbetovich Sharipov, Zaynutdinova Umida Djalolovna

Mehnat resurslarini samarali boshqarish orqali ish bilan bandlikni ta'minlash 20
Shakarov Zafar Gafforovich

Трансформация человеческого капитала в условиях цифровизации и внедрения искусственного интеллекта в банковскую экосистему 24
С.С. Исмаилов

"Kreativ iqtisodiyot" va "kreativ industriya": mohiyati, nazariy jihatlarining tahlili 32
Dusmuxamedov Oybek Suratbekovich

Muammoli kreditlar va ularni bartaraf etish yo'llari 37
Tojiyev Sardor Dilmurod o'g'li

Don mahsulotlari tarmog'ida mavjud kamchiliklar va ularning yechimlari 41
Sh.B. Donayev

Eksportni rivojlantirish iqtisodiy o'sishning asosiy omillaridan biridir 45
Xursandov Komiljon Maxmatkulovich

Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha soliq ma'muriyatchiligini tashkil etish 49
Idirisov Alisher Otajonovich

Institutsional investorlar faoliyatini tashkil etishning konseptual jihatlari 53
Sultanov Maxmud Axmedovich

Poverty in developing countries: new problems and solutions 57
Amirdjanova Sitora Sunnat kizi

Факторы, влияющие на успешное функционирование скандинавской модели развития экономики 61
Вохидова Мехри Хасановна

Анализ зарубежного опыта методологии оценки финансового потенциала развитых стран 69
Буранова Лола Вахобовна

Mamlakatimizda islom moliyaviy xizmatlarini joriy etishning zarurligi 78
Babamatov Tolib Xakimovich

Davlat-xususiy sheriklik loyihalarining tashkiliy-huquqiy mexanizmlari 83
S.A.Karabayev

O'zbekiston tijorat banklarida valyuta operatsiyalarini amalga oshirish yo'llari 90
Yusupov Aziz Shuxratovich

Sanoatda raqamli transformatsiyaning shakllanishi va rivojlanishi 95
Gulbayeva Feruza Islamovna

Oliy ta'lim muassasalarining mamlakat iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri 102
Sherov Alisher Bakberganovich

Maxsus kiyimlar tikishda foydalaniladigan gazlamalar tahlili 107
Sayidova Maftuna Hamroqul qizi

O'zbekistonda elektron bank xizmatlarini o'zgartirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish 111
Umarova Malika Baxtiyarovna

Оценка влияния налоговой системы на финансовое состояние организаций 116
Умида Юлдашева

Теоретическое обоснование интернет-маркетинга в социальных сетях 120
Арипходжаев Саидамир Фузулиддинович

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Sport tashkilotining marketing strategiyasini ishlab chiqish 127
Ismoilov Sherzod Dilshodovich

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirishda klaster tizimini joriy qilish jarayonlari 132
Ziyadullayev G'ayrat Umidulla o'g'li

Hududlar soliq salohiyatini oshirishda soliq risklarini boshqarishning zamonaviy tendensiyalari 138
Sharipov Narzullo G'ulomovich

O'zbekistonning xalqaro bozordagi faoliyatini kengaytirishda marketing strategiyalaridan foydalanish samaradorligi 144
Shadieva Madina Djaloliddin qizi

Xususiy tadbirkorlik va kichik biznes subyektlarining rivojlanish tendensiyalari 148
Jumanazarova Z.K.

Xalqaro savdoning O'zbekiston iqtisodiyotiga ta'siri 154
Rashidov Bekzod Ulug'bek o'g'li, Isayev Laziz Baxtiyorovich

Oliygohlarni optimallashtirishda sinergiya samarasiga erishish yo'llari 158
Adizov Sanjar Rashidovich

Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida bank tizimining barqarorligini ta'minlash asosida aholi kambag'allik darajasini qisqartirish 165
Xoliyorov Murod Qahramon o'g'li, Xoliyorova Shoxista Qahramon qizi

Концептуальная основа маркетинга в социальных сетях в туризме 174
Касимова Зилола Гуламиддиновна

O'zbekistonda don mahsulotlari klasterlarida ishlab chiqarish va xo'jalik faoliyatini rivojlantrish 182
Alimov G'ayratjon Abduraxmon o'g'li

Актуальные проблемы и пути решения приватизации государственного имущества в узбекистане 186
Шахзод Сайдуллаев

Ttijorat bank daromadlaridagi risklarni baholash va boshqarishni takomillashtirish 192
Ahmedov Komron Muhammadaliyevich

Sanoat korxonalarini iqtisodiy salohiyatini oshirishga ta'sir etuvchi omillar tahlili 196
Quyjanov Xurshid Abdullayevich

Tashkilotning moliyaviy natijalarini hisobga olishda auditni takomillashtirish masalalari 200
Bakayev Xurshid Maxmudovich

Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha hududlararo davlat soliq inspeksiyasi o'rni va ahamiyati 206
Normurzayev Umid Xolmurzayevich

Анализ международного опыта в сфере тепличного овощеводства 214
Нурутдинова Зухра Алишеровна

Hududda turizm xizmatlarini rivojlantirishda xorijiy mamlakatlar tajribalarining mohiyati 220
Madaminova Sanobar Askarovna

Hududning iqtisodiy o'sishini "yashil" iqtisodiyot asosida shakllantirishning nazariy asoslari 226
Shomirzayev Abdug'affor Abdujabbor o'g'li

Davlat tibbiy sug'urta jamg'armasi faoliyati tahlili 230
Umurzakova Mo'tabarxon Nodir qizi

Qurilish materiallarini ishlab chiqarish korxonalarning boshqarish tizimini takomillashtirish 234
Uzakova Umida Ruziyevna

O'zbekisonda turistik majmualarni boshqarishning zamonaviy konsepsiyalari va yondashuvlarining metodologik jihatlari 241
Xomidov Qaxxorali Qurbonali o'g'li

Aktiv va reaktiv quvvatlari tushunchasi va ularni soliqqa tortishdagi mavjud muammolar 247
Boykabilov Bahodir Mustafayevich

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Kichik sanoat zonalari korxona va mahsulotlar raqobatbardoshligini baholashga uslubiy yondashuv 251
Ozoda Batirovna Sakiyeva

Investitsion jozibadorlikni baholashning uslubiy jihatlari 255
N.N.Zikrillayev

Hududlarda turizm tarmoqlari infratuzilmasi va uni rivojlantirishni boshqarishning metodologik jihatlari 263
Saidova Dilfuza Abdufattohovna

The connection of legal protection of geographical indications and state's economic growth 268
Almosova Shahnoza Sobirovna

Kichik biznesning integratsiyalashuv mexanizmlarini shakllantirish 273
Israilov Rustam Ibragimovich

Aksiyadorlik jamiyatlarida biznes jarayonlarni samarali boshqarishning nazariy asoslari va o'ziga xos xususiyatlari 277
D.D. Suvanova

Оптимизация маркетинговой деятельности вузов узбекистана для привлечения абитуриентов 283
Шамшиева Наргизахон Носирхужа кизи

Davlat budjetidan aholini uy-joy bilan ta'minlashning o'ziga xos xususiyatlari 290
Xannarov Komiljon Karimovich

Tijorat banklarida transformatsiyalashuv jarayonlarining tahlili 296
Yoqubov Murodjon Valibekovich

Роль инновационных инфраструктур в обеспечении конкурентоспособности промышленных предприятий 302
Каримов Хожакбар Махамаджон угли

O'zbekiston qishloq xo'jaligida Osiyocha ishlab chiqarish usuliga asos solinishi 306
Abdulla Abduqodirov

Kichik biznes korxonalari ishlab chiqarishida innovatsion jarayonlarni tadqiq qilish yo'llari 312
Nasrullayev Feruz Furqatovich

Ijtimoiy-iqtisodiy adolat – barqaror rivojlanish kafolati 318
Alimov Nasimjon Hoshimovich

"Istiqlol" memhonxonasi reklama faoliyati tahlili 322
Musayeva Shoira Azimovna, Usmonova Dilfuza Ilhomovna

To'g'ridan to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb qilishda asosiy belgilovchi omillar 328
Xaydarov Xurshidbek Latipjonovich

Enhancing Industrial Efficiency through Integrative Sustainability Approaches 334
Kholmukhamedova Feruza

Современные способы получения нефтяных битумов 338
Юлдашев Норбек Худайназарович, Махмудов Мухтор Жамолович, Комолов Руслан Илхомбекович

O'zbekistonda agrobiznes orqali hududlarni rivojlantirish masalalari 342
Islomov Jamshed Davronovich

Зарубежный опыт трансформации железнодорожной транспортной системы 347
Саримсакова Малохат Хикматуллаевна

Sog'liqni saqlash sohasida davlat xususiy sherikligini tashkil etishning mintaqaviy xususiyatlari 351
Qurbanov Jumanazar Omonovich

Savdo korxonalarida buxgalteriya hisobini tashkil etish hamda hisob siyosatini shakllantirish 354
Uzakov Utkir Abdusattarovich

Sanoatda raqamli transformatsiyaning shakllanishi va rivojlanishi 357
Gulbayeva Feruza Islamovna

MUNDARIJA СОДЕРЖАНИЕ CONTENTS

Ta'lim muassasalarida namunaviy shtat, jadvallarni tuzish tartiblarini takomillashtirish 364
Ortiqov Xamroqul Abdumajidovich, Boliyev Bahromjon Rustam o'g'li

Mamlakatimizda turizm sohasini istiqbolda rivojlantirishga ta'sir etuvchi ekzogen omillar tahlili 369
Yuldasheva Dilnoza Ulug'bekovna

O'zbekiston Respublikasi tijorat banklarining masofaviy va boshqa xizmatlar bozorida raqobatni rivojlantirish masalalari 378
Ortiqov Oybek Abdullayevich

Transport infratuzilmasining xususiyatlari 390
Shodmonbekova Nodira Kamoljon qizi

Asosiy vositalarni xalqaro standartlar asosida hisobga olish tartibi 394
Shermamatov Sirojiddin Xaydarovich

Logistika jarayonlarida raqamli yechimlar 399
Yarashova Vasila Kamalovna, Allabergenov Sherzod Maksudbayevich

To'g'ridan to'g'ri sug'urta qilish operatsiyalari bo'yicha daromadlarning hisobini takomillashtirish 403
Abdusaidov S.J.

Venchur kapitali: kelib chiqish tarixi va ilg'or horijiy tajribalar 409
Do'stov Firuz Ilxomovich

Анализ статистического исследования рынка паломнического туризма в республике узбекистан 414
Мустаева Шохида Саъдуллаевна

Структурно-функциональный анализ гастрономического туризма в республике узбекистан 420
Салиева Екатерина Сергеевна

Вопросы привлечения внешнего финансирования металлургических предприятий в узбекистане 427
Татьяна Будей

Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda investitsiyalardan foydalanishning afzalliklari 431
Khusanov Nodirbek Djumanazarovich

Innovatsion g'oyalar va yangi ilmiy ishlanmalar asosida innovatsion mahsulotlar yaratishning boshqaruv tizimi samaradorligini oshirish yo'llari 437
Daliyev Xusan Xojakbarovich

Macroeconomic factors in the development of the banking performance 442
Mamadiyorova Madina Nuriddin kizi, Dr.Susanti Kurniawati, X.S.Umarov

Mamlakatimizda oziq-ovqat sanoatini rivojlanish holati va uning dolzarbligi 449
Turg'unov Muxriddin Mo'ydinjon o'g'li

Ecological sustainability and trade: economic and environmental implications of uzbekistan's accession to the WTO 453
Mironshokh Sattarov, Denny Andriana, Sirojiddin Yangiboyev

Hududiy turizm rivojlanishining iqtisodiy samaradorligini oshirishni o'ziga xos tendensiyalari 458
Dustmurodov Orifjon Ismatilloyevich

Jismoniy shaxslar daromadlarini soliqqa tortishning ilmiy – nazariy asoslari 468
Davletov Po'lat Torabayevich

Ekoshahar tashkil etishda "yashil" belbog' hamda "yashil" makonning o'rni 476
Karimova Muqaddas Zabixullayevna

Необходимость изучения механизма управления социально-трудовыми отношениями при переходе республики узбекистан на "зеленую" экономику 479
Раматов Зафарбек Жуманиязович

Klasterlarning rivojlanish tarixi, ularning o'ziga xos xususiyatlari va raqobatbardoshlikdagi o'rni 482
Sherkulov Shohruh Erkin o'g'li

Soliqlarni raqamlashtirish: QQS ning muammo va istiqbollari 486
Abdulxayeva Shahnoza Muxammadiyevna

Dehqon va tomorqa xo'jaliklarida sug'oriladigan yerlarning unumdorligini oshirish yo'llari 492
Xo'jageldiev Chorshanbi Pardayevich

Topical issues of analytical support for financial resources management of business entities in modern conditions 498
Jiyanova Nargiza Esanboyevna

Исследование цифровой валюты центрального банка как новой формы денег 506
Якубова Шамшинур Шухратовна

Структуризация прибыли предприятия, факторы формирования и выявление резервов её повышения 513
Гафурова Азизахон Фатиховна

Xorijiy mamlakatlarda oilaviy migratsiya masalalari 517
Kadirova Zulayho Abduhalimovna, Gaziyeva Sulxiya Saidmashrafovna

Ta'limda innovatsion tadbirkorlikning tarixiy rivojlanishini asosiy bosqichlari 522
Madaminova Xusnidaxon Shuxratovna

Integratsiya jarayonida bog'dorchilikda klasterlarni barpo qilishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar va tarkibiy o'zgarishlarga ta'siri 526
Ergashov Ulug'bek Zoxidjonovich

Banklarning moliyaviy xavfsizligi va uning iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri 532
Mamatov Mamajan Axmadjonovich

Qishloq xo'jaligida pillachilik biznesini rivojlantirish istiqbollarini belgilash jarayonini ekonometrik modellashtirish 535
Turgunov Odilbek Maripovich

Zamonaviy pul-kredit siyosatining iqtisodiy o'sishni ta'minlashdagi rolini baholash 542
Mamanazarov Abdusamat Abdusaitovich

The unique characteristics of governance systems in various countries: a comparative analysis 549
Bozorboev Otamurod Nurmuxammat ugli, Denny Andriana, Usmanov Bunyod

GREEN ECONOMY AND GREEN CHEMISTRY: principles, priorities, advantages and it's impact to the future 553
Fozilova Firangiza Komilovna, Zokirova Ferangiz Zafarovna

Kichik biznesda yoshlar tadbirkorligini shakllantirish va rivojlantirishning mohiyati va ahamiyati 557
Karimova Mavjuda Boxodirovna

Tijorat banklari raqobatbardoshligini oshirishda xorijiy mamlakatlarning ilg'or tajribalari va ulardan foydalanish yo'llari 562
Zaynutdinov Bunyodjon Odiljon o'g'li

Temir yo'l transportida yuk tashish samaradorligining iqtisodiy negizi tushunchasi va xususiyati 568
Shukurova Sultana Saidsultanovna

Tashqi savdo va iqtisodiy o'sish o'rtasidagi o'zaro aloqalarining hozirgi holati va tendensiyasi 572
Hayitova Nigora Ilxomovna

Mamlakat tashqi qarzini boshqarishning samarali yo'llari 576
Choriyev Fazliddin Ishkuvatovich

A comparative analysis of investment risk management in the non-profit sector 583
Rakhimov Shoxrux Abduqaxxor O'g'li, Muhamad Arief Ramdhany

Роль налога на доходы физических лиц в формировании бюджета узбекистана 587
Наврузова Фарогатхон

Принцип работы электронных денег в форме электронных кошельков в банковском секторе 592
Ширинова Шохсанам Собир кизи

Дальнейшее повышение эффективности деятельности постов удаленного электронного декларирования путем преобразования их структуры и алгоритма взаимодействия 598
Вахидова Феруза Алимовна

Ishbilarmonlik muhitining mohiyati hamda uni baholashning zamonaviy usullari tahlili........ 603
Majidov Faxriddin Abdurazzzok o‘g‘li

Davlat moliyaviy siyosatining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati 609
Jabborova Dilafruz Sodiq qizi

Mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishida kichik biznes subyektlari faoliyatining ahamiyati 614
Ismoilov Narimonjon No‘monjon o‘g‘li

Tijorat banklari tomonidan biznes loyihalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashning o‘ziga xos xususiyatlari 619
Asrorov Azizbek Isomiddin o‘g‘li

Telekommunikatsiya sanoatining rivojlanish tendensiyalari 625
Toshmatov Salohiddin Zayniddinovich

O‘zbekistonda xizmatlar sohasi va uning amaldagi holati tahlili........ 631
Suyunov Asror Baxtiyorovich

Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning atrof-muhitni yaxshilash va iqlim o‘zgarishlariga qarshi kurashish munosabatlari tahlili........ 637
Raximova Mohinur Dilshod qizi

OTMlarining ta’lim faoliyatini boshqarish jarayonida qo‘llaniladigan innovatsion shakl va metodlar 645
Esanova Shohida Utkirovna

Investitsiya loyihalari samaradorligini baholashda moliyaviy modellashtirishning muhim jihatlari 651
Rabimqulov Sherzod Murtozayevich, Zokirova Feruza Farxod qizi

Internal factors influencing the competitiveness of the textile industry........ 657
Ikramova Nodira Burkhon kizi

Mamlakatimiz tijorat banklari aktivlari samaradorligini baholash dolzarbligi........ 662
Xolmuradov Musurmon Avlaqulovich, Baltabaev Maxmud Toshpo‘latovich

Xalqaro bozordagi eng katta birlashish va sotib olish (m&a) opertsiyalari bo‘yicha tahlili........ 667
Ahamdjonov Abdulloh Ahadjon o‘g‘li

The impact of markets for innovative banking products on the economy........ 675
Abdurakhimova Dilora Karimovna

Increasing the effectiveness of using marketing tools in public transport 686
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, G‘iyosidinov Boburbek Baxtiyor o‘g‘li, Wang Cheng

E-commerce strategies for global market expansion 694
Allanazarova Dilnoza, Gulnora Abdurakhmanova, Vanessa Gaffar

Chinese commercial banks experience in asset diversification........ 704
Uktamova Nozima Narzulla kizi

Issues of greening the economy in ensuring sustainable economic growth........ 708
Nurmetova Muyassar Jumanazarovna

“Риск-ориентированный надзор в банковском секторе узбекистана: актуальные практики и вызовы” 712
Суюнов Жасур Бозорович

Рейтинг устойчивости субъектов предпринимательства: некоторые теоретические и практические аспекты 715
Исроилов Баходир Ибрагмович, Ibragimov Bobursho Boxodir ugli

Tijorat banklarida kredit riskini boshqarish amaliyotini takomillashtirish yo‘llari 718
Raxmanov Ilxom Xurramovich

O‘zbekistonda moliyaviy razvedka xizmati faoliyatini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari 725
Abdug‘aniyev Uchqun Habibulla o‘g‘li, G‘aniyev Samariddin Murodullo o‘g‘li

Передовые методы сбора данных для точных маркетинговых исследований 730
Бекназова Комилахон Миркамол кизи

Budjet tashkilotlarida ichki auditni tashkil etish va uning uslubiyotini takomillashtirish 733
Alimardonov Muxammadi Ibragimovich, Djalilova Malika Shuxratovna

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalangan holda logistikaning nazariy va uslubiy asoslari 740
Mirzanova Nozima Maratovna

Tijorat banklarining transformatsiyalash jarayonlarini masofaviy bank xizmat turlari orqali rivojlantirish 744
Farmanova O‘g‘iloy Aliqul qizi

Budjet daromadlarini shakllantirishning xorij tajribasi 748
Saipnazarov Shaylavbek Aktamovich

Ma’naviy-ma’rifiy tadbirlar – o‘zbekistonni yanada rivojlantirish strategiyasining tarbiyaviy omili 753
Gulxayo Samandarova Abdukarim qizi

Potential of vineyard tourism in Cappadocia region 761
Xashimova Shaxnoza Shuxrat qizi

Aloqa xizmatlarini ko‘rsatishning bugungi muammo va yechimlari 767
Shirinova Gulnoza Xudoyor qizi

Mamlakatlarga xos xatarlarni baholash metodologiyalari tahlili 771
Bahriddinov Viqorjon Akbar o‘g‘li

MAMLAKATLARGA XOS XATARLARNI BAHOLASH METODOLOGIYALARI TAHLILI

ORCID ID: 0000-0002-9169-5316

Bahriddinov Viqorjon Akbar o‘g‘li
TDIU, Makroiqtisodiy siyosat va prognozlashtirish kafedrasi dotsenti, PhD.

Annotatsiya: Ushbu maqolada mamlakatlarga xos xatarlarni baholash borasidagi metodologiyalar, xususan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining CRAM modeli, Xalqaro Valyuta Fondining uch toifadagi mamlakatlar uchun risk tahlili modellari hamda “STANDARD & POOR’S” xalqaro baholash tashkilotining riskni baholash borasidagi uslubiyatlari tahlil qilingan va O‘zbekiston uchun riskni baholashning potensial sektorlari asoslangan va taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: CRAM modeli, “Tasodifiy to‘xtash” modeli, XVF modeli, Agregatlangan indeks, “O‘sishning pasayishi” indeksi, iqtisodiy risk, moliyaviy tizim riski, siyosiy risk, institutsional risk.

Abstract: This article analyzes risk assessment methodologies applicable to countries, specifically the CRAM model of the Organization for Economic Cooperation and Development, the International Monetary Fund's risk analysis model for three categories of countries, and the risk assessment methodology of the international rating agency "STANDARD & POOR'S." The study also substantiates and proposes potential risk assessment sectors for Uzbekistan.

Key words: CRAM model, "Sudden stop" model, IMF model, Aggregate index, "Growth decline" index, economic risk, financial system risk, political risk, institutional risk.

Аннотация: В данной статье проанализированы методологии оценки рисков, применяемые к странам, в частности, модель CRAM Организации экономического сотрудничества и развития, модели анализа рисков Международного валютного фонда для трех категорий стран, а также методологии оценки рисков международного рейтингового агентства "STANDARD & POOR'S." На основе анализа обоснованы и предложены потенциальные секторы оценки рисков для Узбекистана.

Ключевые слова: Модель CRAM, Модель "внезапной остановки," Модель МВФ, Агрегированный индекс, Индекс "замедления роста," экономический риск, риск финансовой системы, политический риск, институциональный риск.

KIRISH

Globallashuv sharoitida iqtisodiy subyektlar va investorlar mavjud imkoniyatlardan kengroq foydalanish va daromadlarini kengaytirish maqsadida mahalliy bozorlardan jahon bozorlariga chiqishga intiladilar. Biroq, bu maqsadni amalga oshirish har doim ham kutilganidek bo‘lmasligi va har bir mamlakatdagi muayyan va o‘zaro farqlanuvchi shart-sharoitlar bilan birga o‘ziga xos bo‘lgan risklarni ham mavjudligini taqozo qiladi. Mamlakatlardagi bu toifadagi risk, noqulay bo‘lgan siyosiy, iqtisodiy yoki ijtimoiy vaziyatlar tufayli yuzaga kelishi mumkin. Bu kabi xavf-xatarlar investitsiyalarning samaradorligiga, ularning barqarorligi va biznesning umumiy manfaatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatishi tufayli, ularni oldindan baholash va tahlil qilish manfaatdor tomonlar uchun muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun ham mamlakatlardagi risklarni baholash orqali strategik qarorlar qabul qilish zarur.

Barqaror rivojlanishga ta’sir etuvchi siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni miqdoriy va sifat jihatidan baholash, biznes va investorlar uchun asosli qarorlar qabul qilish va potensial risklarni kamaytirishga imkon beradi. Biroq, bu omillarni baholashda yagona metodologiyaning mavjud emasligi ularni kengroq tadqiq qilish zaruratini taqozo etadi. Shunga asosan ushbu tadqiqotda mamlakatga xos xatarlarni baholashning turli metodologiyalarini qiyosiy tahlil qilinadi. Shuningdek, ushbu tadqiqot risklarni baholash uslubiyatidagi muammolar va cheklovlarni ham tadqiq etishni ko‘zda tutadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Mamlakatga xos risklarni baholash va uning metodologiyasi borasida koʻplab taqdiqotlar olib borilgan. Ushbu tadqiqotlarda koʻpincha siyosiy, iqtisodiy va moliyaviy risklarni baholash va ularning bozorlar uchun oqibatlari oʻrganiladi. Xususan, Erb, Harvey & Viskanta (1996) larning tadqiqotlarida riskini baholash uchun qoʻllaniladigan turli miqdoriy usullarni koʻrib chiqilgan boʻlib, bunda asosiy eʼtibor YAIM oʻsishi, inflatsiya darajasi va toʻlov balansi kabi iqtisodiy va moliyaviy oʻzgaruvchilarga qaratiladi. Mualliflarning xulosasiga koʻra, riskni baholashda iqtisodiy koʻrsatkichlardan foydalanilishiga qaramasdan, siyosiy risk koʻpincha iqtisodiy omillarga nisbatan muhimroq ahamiyatga ega. Yaʼni, mamlakatdagi riskni baholashda faqatgina iqtisodiy omillarga tayanib boʻlmaydi va ishonchli natijaga ega boʻlish uchun miqdor va sifat (iqtisodiy va siyosiy) oʻzgaruvchilarini birlashtirish lozim [1]. Solnik (1974) esa risklarning xalqaro portfel investitsiyalar harakatiga taʼsirini tadqiq etgan boʻlib, uning taʼkidlashicha, mamlakatlardagi siyosiy beqarorlik, valyuta kursidagi tebranishlar va hukumatning iqtisodiyotga faol aralashuvi tufayli investitsiyalarning xalqaro oqimiga salbiy taʼsir etadi. Buning uchun investorlar va ishbilarmonlar risklarni tahlil qilishda geosiyosiy ziddiyatlar va bozorlarning oʻzgaruvchanligini hisobga olishlari zarur [2]. PRS Group (2012) siyosiy, iqtisodiy va moliyaviy risk omillarini birlashtirgan holda mamlakat riskini baholash uchun eng keng qoʻllaniladigan metodologiyalardan birini taklif etgan. Ushbu jamoaning “Xalqaro mamlakatga xos risklarni baholash metodologiyasi” nomli hisobotida mamlakatlar uchun keng qamrovli risk profilini shakllantirish va turli xil risk koʻrsatkichlari qanday oʻlchanishi va baholanishi tushuntiriladi. Ularning xulosasiga koʻra, rivojlanayotgan mamlakatlarda siyosiy risk umumiy risklarning eng koʻrinishlaridan biri hisoblanadi. Shuningdek, barqaror institutlar, odil huquqiy tiziml va oqilona pul-kredit siyosatiga ega boʻlgan mamlakatlar odatda pastroq risk reytinglariga ega boʻladi [3]. Alon I. va boshq. (2006) esa transmilliy korporatsiyalarning (TMK) qaror qabul qilish jarayonlarida siyosiy riskning roli koʻrib shiqishgan. Unda global va geosiyosiy ziddiyatlar va ekspropriatsiya kabi siyosiy voqealar biznes operatsiyalari va investitsiyalar rentabelligiga taʼsir koʻrsatishi tadqiq etilgan. Ularning xulosasiga koʻra, transmilliy korporatsiyalar qoʻshma korxonalar kabi risklarni teng taqsimlash mexanizmlari yoki siyosiy risklarni sugʻurtalash orqali ularni yumshatish mumkin [4]. Aizenman, J., Hutchison, M., & Jinjarak, Y. (2013) lar esa Yevropaning 5 ta rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlari maʼlumotlar toʻplamidan foydalangan holda qarzning YaIMga nisbati, inflatsiya va fiskal taqchillik kabi iqtisodiy shartlarning suveren kredit riskiga qanday taʼsir qilishini oʻrganishgan. Tadqiqotning xulosasiga koʻra, zaif fiskal tizim boʻlgan mamlakatlar yuqori suveren kredit riskiga duch keladi va bu risklar global moliyaviy beqarorlik tufayli yanada kuchayadi. Bunday vaziyatda faqatgina kuchli makroiqtisodiy boshqaruv va shaffoflik kredit riskini yumshatishi mumkin [5]. Bundan tashqari, Bouchet, Clark & Groslambert (2003) lar ham mamlakat risklarini baholash uchun qoʻllaniladigan turli yondashuvlar va usullar, jumladan, makroiqtisodiy tahlil, siyosiy risklarni baholash va bozor sentimentini tahlil qilishga urgʻu berishgan. Shuningdek, kitobda risk masalalari turli mintaqalar kesimida keys-stadilar orqali tahlil qilingan. Mualliflarning taʼkidlashicha, mamlakatda risklarni baholashda umumeʼtirof etilgan yagona metodologiya mavjud emas. Buning oʻrniga, tez oʻzgaruvchan siyosiy va iqtisodiy muhitda risklarni aniq baholash uchun miqdor va sifat oʻzgaruvchilar muvofiqlashgan holda jamlangan maʼlumotlar toʻplami zarur [6]. Hoti, S. & McAleer, M. (2004) esa mamlakatga xos riskini baholash uchun siyosiy, iqtisodiy va moliyaviy risk oʻzgaruvchilarni oʻz ichiga olgan miqdoriy model ishlab chiqishgan. Tadqiqotda “Xalqaro mamlakatga xos risklarni baholash metodologiyasi” dan foydalanilgan holda risklarni miqdoriy baholash uchun ekonometrik tahlillarni amalga oshirganlar. Tadqiqot, mamlakatga xos risklarni baholash koʻp oʻlchovli tushuncha boʻlib, asosan rivojlanayotgan mamlakatlarda siyosiy omillar koʻpincha asosiy determinant hisoblanadi. Miqdoriy yondashuv esa, riskni yanada aniq va obyektiv baholashni taʼminlaydi [7]. Kochergina, T. E., & Ryaboshapka, A. I. (2022) lar mamlakat siyosiy risklarini baholashning metodologik yondashuvlarini ishlab chiqishgan hamda mamlakat riski darajasini ball tizimida baholashgan. Mualliflar, tanlangan mamlakat risklari mezonlari asosida mamlakatlarning raqobat tahlilini oʻtkazish algoritmi taklif qilishgan [8].

Olib borilgan tadqiqotlardan koʻrish mumkinki, mamlakatlarga xos boʻlgan risk darajasini baholashda yagona metodologiyaning mavjud emasligi, mualliflarda turli xil uslubiyatlardan foydalanishni taqozo etgan. Biroq, bu kabi makro-risklarni baholash uchun Oʻzbekiston kabi rivojlanayatgan mamlakatlar uchun qanday metodologiya zarur? Ushbu tadqiqot davomida biz risklarni baholashning turli metodologiyalarini tahlil qilamiz va Oʻzbekiston uchun mos kelishi mumkin boʻlgan uslubiyatni taklif etamiz.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi gipotezaning nazariy va amaliy ahamiyatidan kelib chiqqan holda tizimli yon-dashuv, sabab-oqibat, qiyosiy tahlil, taqqoslash kabi usullardan foydalanilgan.

TAHLIL VA NATIJALAR

Odatda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, texnologik va ekologik shart-sharoitlar va ustuvorlik bir-biridan farqlanishi sababli makro-risklarni baholash borasidagi uslubiyatlar ham turlicha boʻlishini mumkin. Tahlilni dastlab Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining (OECD) “Mamlakatlarga xos xatarlarni baholash modeli” (CRAM) metodologiyasi tahlilidan boshlaymiz (1-rasm).

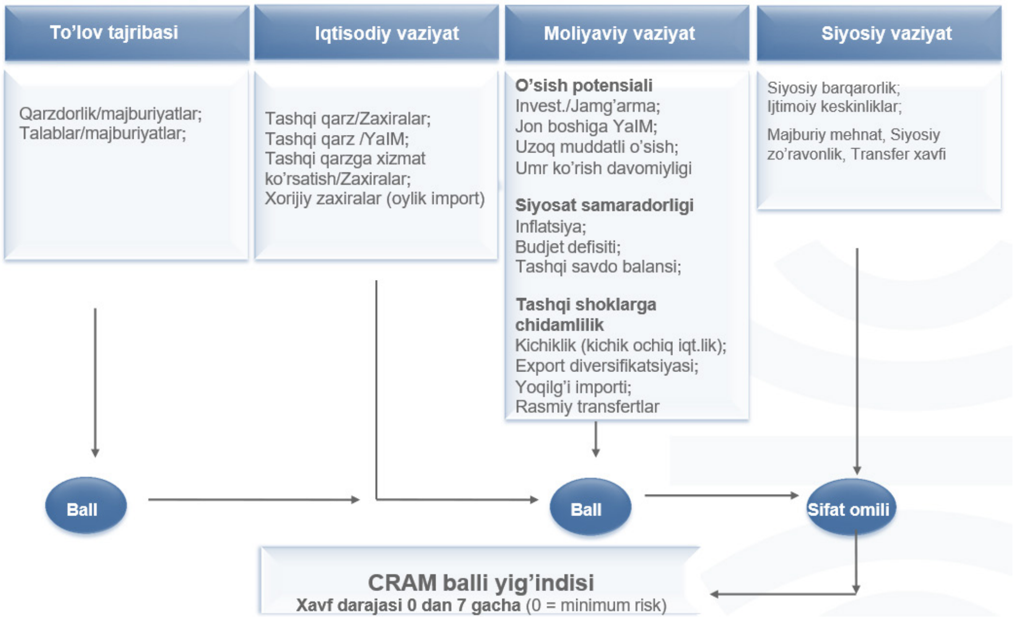

1-rasm. IHT tashkiloti tomonidan ishlab chiqilgan “CRAM” modeli metodologiyasining strukturaviy tuzilishi [12].

CRAM metodologiyasi to‘rt yo‘nalish bo‘yicha jami 22 ta kriteriyalarning jamlanmasidan tashkil topgan. Ushbu metod risk darajasini miqdor va sifat ko‘rsatkichlari asosida baholaydi va asosan mamlakatning moliyaviy xavfsizlik ko‘rsatkichlariga ustuvorlik beradi. Siyosiy shart-sharoitlar esa muvofiqlashtiruvchi sifat me’zonlari hisoblanadi. CRAM metodi bo‘yicha natijalarni aks ettiruvchi ko‘rsatkich - ball hisoblanadi va 0 dan 7 gacha bo‘lgan baholarda ifodalanadi. Ya’ni, 7 ball riskning eng yuqori darajasi (ba’zi manbaalarga ko‘ra Afg‘oniston, Venevuella, Zimbabve, Iroq, Suriya) va uning eng quyi darajasi esa 0 ball hisoblanadi (manbaalarga ko‘ra Evropaning shimoliy mamlakatlari, Yaponiya, Qo‘shma Shtatlar). Biroq, bu metodologiya ham kamchiliklardan holi emas. Birinchidan, ushbu mezon asosan qat’iyan oldingi statistik kuzatuvlarga bog‘liq bo‘lib, kutilmagan o‘zgarishlar hisobga olinmaydi va ko‘pincha baholangan natijalarning ishonchlilik darajasi zaiflashtiradi. Ikkinchidan, dinamik o‘zgarishlarga modlashuvchan emas.

Mamlakatga xos risklarni baholashning yana bir usuli, Xalqaro Valyuta Jamg‘armasining yondashuvi bo‘lib, u mamlakatlarni muayyan guruhlarga ajratish, ya’ni, rivojlangan, rivojlanayotgan va past daromadli mamlakatlar kesiminida risklarni tahlil qilishga mo‘ljallangan metodologiya hisoblanadi. Dastlab, rivojlanayotgan mamlakatlar riskini baholash uslubiyatini ko‘rib chiqamiz (2-1-jadval).

1-jadval. XFV tomonidan rivojlanayotgan mamlakatlarda riskni baholash uchun tavsiya etilgan “Tasodifiy to‘xtash modeli”ning (Sudden Stop model) ko‘rsatkichlari.

Tashqi sektor	Davlat sektori	Moliyaviy sektor	Real sektor	Ta’sirdorlik
Joriy operatsiyalar balansi Real almashinuv kursining (RAK) nomutanosibligi Tashqi qarzning eksportga nisbati Xususiy sektor tashqi qarzining eksportga nisbati Zahiralarning yetarliligi %, (XVFning ARA metodi yo‘yicha) Zahiralarni yetarliligining o‘zgarishi %, (XVFning ARA metodi bo‘yicha) Tashqi qarzni eksportga nisbatining o‘zgarishi	Yalpi davlat qarzi Asosiy balans farqi Qarzning o‘rtacha to‘lash muddati O‘rtacha samarali soiz stavka Foiz xarajatlari Yalpi moliyaviy ehtiyoj Qisqa muddatli yalpi davlat qarzi Davlat tashqi qarzi Qarzning chet el valyutasidagi ulushi Davriy tuzatilgan birlamchi balans	Yalpi kreditlar-dagi xorijiy aktiv-larning ulushi, (%) Kapital yetarliligi koeffitsiyenti Aktivlarning qaytimi Kreditlarning depozitga nisbatan YalMga nisbatan uch yillik jamlanma kredit Davr oxiridagi tafovut – Kapital Davr oxiridagi tafovut - Kreditning depozitga nisbati Davr oxiridagi tafovut - Xususiy sektorga berilgan kreditlar Davr oxiridagi tafovut - Ko‘chmas mulk narxlari	Foizlar qoplash koeffitsienti Real YalM o‘sishi Nomoliyaviy korporatsiyalarning xorijiy valyutadagi qarzi Uy xo‘jaliklarining jami qarzi Jami nomoliyaviy sektor va uy xo‘jaliklari qarzlaridagi chet el valyutasi ulushi Nomoliyaviy sektor va uy xo‘jaliklari qarzi qoldig‘ining umumiy hajmidagi xorijiy valyutaning ulushi Qarz qimmatli qog‘ozlarining umumiy zaxirasida noinvestitsion qarzlarning ulushi	Mintaqaviy rivojlanayotgan bozor-lardagi obligatsiyalar indeksining tarqalishi Eksport talabining o‘sish sur’atidagi o‘zgarishlar Bankning tashqi majburiyatlari Bankning tashqi majburiyatlari va hamkor davlatlar YalM o‘sishining o‘zaro bog‘liqligi Rivojlanayotgan bozorlarda obligat-siyalar indeksi kengayishi Bank majburiyat-larining tendensiyadan chetlashishi

Manba: Ahuja, M. A., Wiseman, K., & Syed, M. M. H. (2017).

Model omillarini beshta asosiy guruhga kiruvchi, xususan, davlat, moliyaviy, real sektorlar koʻrsatkichlari va bir mamlakatning boshqa mamlakatlar iqtisodiyotiga ta'sirini hisobga oluvchi ta'sirdorlik kabi koʻrsatkichlardan iborat boʻlgan jami 39 ta omilni oʻz ichiga oladi. Ushbu omillar esa yagona indeks sifatida jamlanadi (2-rasm).

Model koʻrsatkichlari rivojlanayotgan mamlakatlardagi turli xil iqtisodiy shart-sharoitlarni ifodalaydi, bu esa mamlakatning kutilmagan va fors-major holatlarga boʻlgan zaifliklarini har tomonlama koʻrib chiqish imkonini beradi hamda bu koʻrsatkichlar mamlakatning umumiy xavf profilini baholash uchun boshqa tahliliy vositalar va ekspert xulosalari bilan birgalikda qoʻllanilishi koʻzda tutilgan.

Modelning afzal jihatlari shundaki, u riskni baholashda mamlakat uchun ham ichki, ham tashqi omillarning keng doirasini hisobga oladi, iqtisodiyotidagi potensial muammolar haqida oldindan xabar beradi va mamlakatlarning oʻziga xosligini inobatga oladi. Modelning asosiy sharti esa unda foydalaniladigan koʻrsatkichlar asosli va ishonchli boʻlishi talab etiladi.

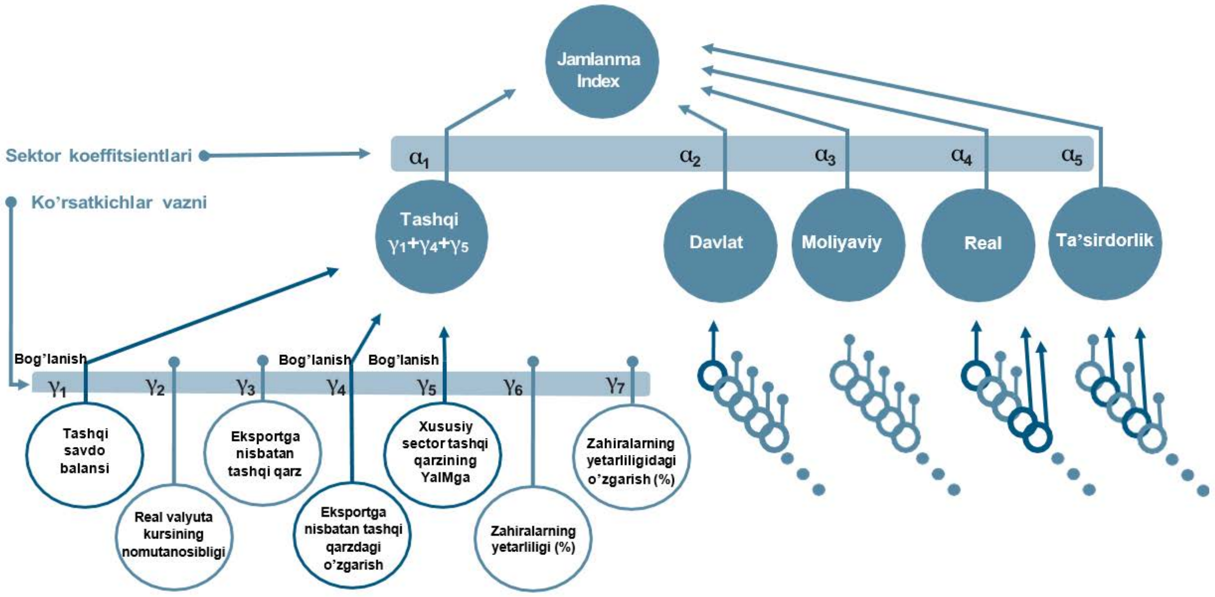

2-rasm. “Tasodifiy toʻxtash modeli”ning (Sudden Stop model) agregatlashgan (jamlanma) indeksi [9].

Ushbu model ma'lumotlar toʻplamidan foydalanib, risk boʻyicha chegaraviy miqdor belgilash va risk darajasini ushbu begilangan chagaralaardan oshgan qismini jamlash (agregatlash) orqali turli inqirozlarga nisbatan mamlakatning zaiflik/bardoshlilik darajasini baholaydi. Agar yigʻma koʻrsatkichlar belgilangan chegaraviy qiymatlardan oshsa 1, aksincha, ushbu chegaralar doirasida qolsa 0 qiymat belgilanadi.

Kuzatuvlarga koʻra koʻpincha past daromadli mamlakatlarning riskka bardoshlilik darajasi pastroq boʻladi. Bunga sabab, asosan savdo shartlarining yomonlashuvi, xalqaro transfertlar va pul oʻtkazmalari oqimidagi qisqarish hamda tabiiy ofatlar boʻlishi mumkin. Ushbu shoklar zaif institutsional tizim, siyosiy va ijtimoiy beqarorlik va diversifikatsiyalanmagan iqtisodiy tuzilma tufayli yanada salbiy tus olishi mumkin (Ahuja, M. A. va boshq. 2017). Shuning uchun ham bu kabi mamlakatlar uchun risklarni baholashning oʻziga xos mezonlari talab etiladi. Quyida XVF mutaxassislarining past daromadli mamlakatlar uchun riskni baholashning muqobil kriteriyalarini tahlil qilamiz (2-jadval).

2-jadval. XFVning quyi daromadli mamlakatlar uchun riskni baholash koʻrsatkichari.

Iqtisodiyot va institutlar	Tashqi omillar	Fiskal sharoitlar
• Real YaIMning oʻsishi • Mamlakat siyosati va institutsional holat (CPIA) • JINI indeksi • Jon boshiga real YaIM • Tabiiy ofatlardan zararlanishlar soni	• Zaxiralarning qoplanishi (Yalpi xalqaro zaxiralar /Import hajmi) • Tovarlar va xizmatlar hajmining real oʻsishi • Eksport bilan bogʻliq savdo hamkorliklaridagi oʻsishi (Laglangan-kechikishlar hisobga olingan) • Eksport narxiga qiyoslangan eksportning oʻzishi (Laglangan-kechikishlar hisobga olingan)	• Balanslashgan budjet • Davlat qarzining YaIMdagi ulushi • Davlatning real daromadi • Davlatning soliq daromadi

Manba: Ahuja, M. A., Wiseman, K., & Syed, M. M. H. (2017).

Ushbu model ham “Tashodifiy to‘xtash” modelining negizida shakllangan bo‘lib, o‘sishning pasayishi indeksi (A growth decline vulnerability index (GDVI)) tayanch mezon sifatida olingan. Ushbu indeks esa katta va kutilmagan ekzogen shoklar kuzatilgan taqdirda o‘sishning keskin pasayishiga mamlakatning bardoshliligini aniqlash uchun tuzilgan.

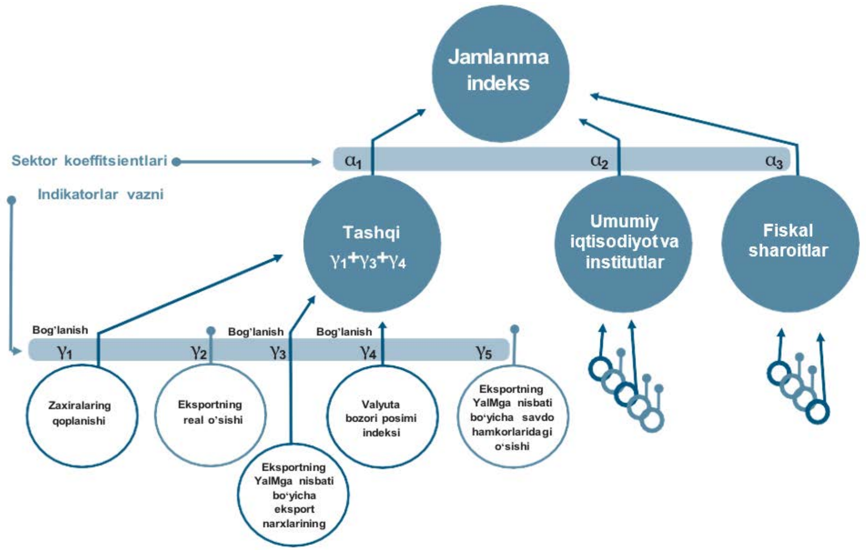

3-rasm. O‘sishning pasayishi indeksiga asoslangan modelning agregatlashgan (jamlanma) indeksi [9].

Dabla-Norris, E., & Gündüz, Y. B. (2014) larning ta’kidlashicha ushbu modellar orqali riskni baholash uslubiyati quyidagi ikki bosqichlarga asoslanadi:

Birinchi bosqichda risk ko‘lami aniqlanadi. Ya’ni, bordiyu mamlakatda tashqi talab, shavdo shartlari, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, xorijiy transfertlar, pul o‘tkazmalari va tabiiy ofatlar kabi o‘zgaruvchilardan birining yillik foiz o‘zgarishi mamlakat bo‘yicha quyi 10 foizlik chegarasidan pastga tushsa shok “yirik” deb hisobladi.

Ikkinchi boqichda shok yuz berganda o‘sishning keskin pasayishi quyidagi ikki shartga ko‘ra yirik hajmda real ishlab chiqarishning pasayishi sifatida aniqlanadi: shokdan keyingi aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan real ishlab chiqarishning 2 yillik o‘rtacha darajasi, shokdan oldingi 3 yillik o‘rtacha darajasiga nisbatan kamayadi va shok yuz bergan yilda aholi jon boshiga to‘g‘ri keladigan ishlab chiqarishning o‘sishi salbiy tus oladi [10].

Biroq, ushbu model kamchiliklarda holi emas, xususan, model ko‘rsatkichlarining aksariyat statistikasi hamma mamlakatlarda ham to‘liq yuritilmaydi, ko‘rsatkichlar orasida o‘zaro korrelatsiyaning yuqoriligi, iqtisodiy o‘sish ko‘rsatkichiga kuchli bog‘liqlik va riskni baholashning sifat omillarini to‘liq qamrab olmasligi kabi kamchiliklar uchraydi.

Odatda rivojlangan mamlakatlarning xatarlarga nisbatan bardoshlilik darajasi yuqori bo‘lsada unga qarshi chora-tadbirlar qo‘llash o‘ziga xos yondashuv talab etiladi. Ko‘p hollarda riskka nisbatan kompleks yondashuvdan ko‘ra spesifik yondashuv, ya’ni, ma’lum turdagi aniq risklarni tahlil qilish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Shuni hisobga olib XVF ekspertlari rivojlangan mamlakatlar uchun quyidagi ko‘rsatkichlarni taklif etidilar (3-jadval).

3-jadval. XFVning rivojlangan mamlakatlar uchun riskni baholash ko‘rsatkichlari.

Tashqi sektor	Makroiqt.	Fiskal	Moliyaviy	Aktivlar narxi	Ta’sirdorlik
Tashqi disbalans Valyuta kursining nomutanosibligi Tashqi savdo balansidagi xararlar	Inflatsiya/ Deflatsiya xavfi O‘sish riski	Qarzdorlik muddatini uzaytirish xavflari Suveren defolt xavfi to‘g‘risidagi kutilmalar Uzoq muddatli budjet moslashuvi ehtiyojlari O‘rta muddatli davlat qarzi dinamikasiga ta’sir etuvchi xavflar Davlat qarzining salbiy shoklarga nisbatan sezgirligi Hamkor davlatlardagi moliyaviy qiyinchilik-larining ta’sirdorlik xavfi	Banklararo almashinuv Asosiy nazarda tutilgan kredit defolt svopi (CDS) Kredit sikli ko‘rsatkichi Balans hisoboti-ning qat’iyligi	Uy-joy ko‘chmas mulk bozori Aksiya bozori Korporativ sektorning zaif tomonlari	Moliyaviy sektor-ning transchegaraviy ta’siri Rivojlanayotgan bozorlarga nisbatan ta’sirchanlik Savdo aloqalari orqali ta’sirdorlik xavfi

Manba: Ahuja, M. A., Wiseman, K., & Syed, M. M. H. (2017).

Inkluziv institutlar mamlakat siyosiy barqarorligining asosiy sharti hisoblanadi. Siyosiy barqarorlik esa iqtisodiy barqarorlikning kafolati hisoblanadi. Shuning uchun ham rivojlangan mamlakatlarda siyosiy barqarorlik shartlari bajarilganligi uchun ular asosan iqtisodiy omillarga e'tibor qaratadi. Ushbu mamlakatlar uchun riskni baholash ko'rsatkichlari sifatida tashqi, makroiqtisodiy, moliyaviy, aktivlar bahosi va bir mamlakatdagi iqtisodiy vaziyatning boshqa mamlakatlarga ta'sirini aks ettiruvchi ta'sirdorlik kabi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oladi. Ushbu mezonning asosiy kamchiligi tasodifiy shoklarni hisobga olmasligi va prognoz qila olmasligidir.

Mamlakatlarga xos xatarlarni tasniflashning yana bir metodologiyasi "STANDARD & POOR'S" xalqaro baholash tashkilotining yondashuvi bo'lib, u to'rt yo'nalishda riskni tahlil qiladi. Quyida ushbu metodologiyaning tarkibiy tuzilishi va xususiyatlarini tahlil qilamiz (4-rasm).

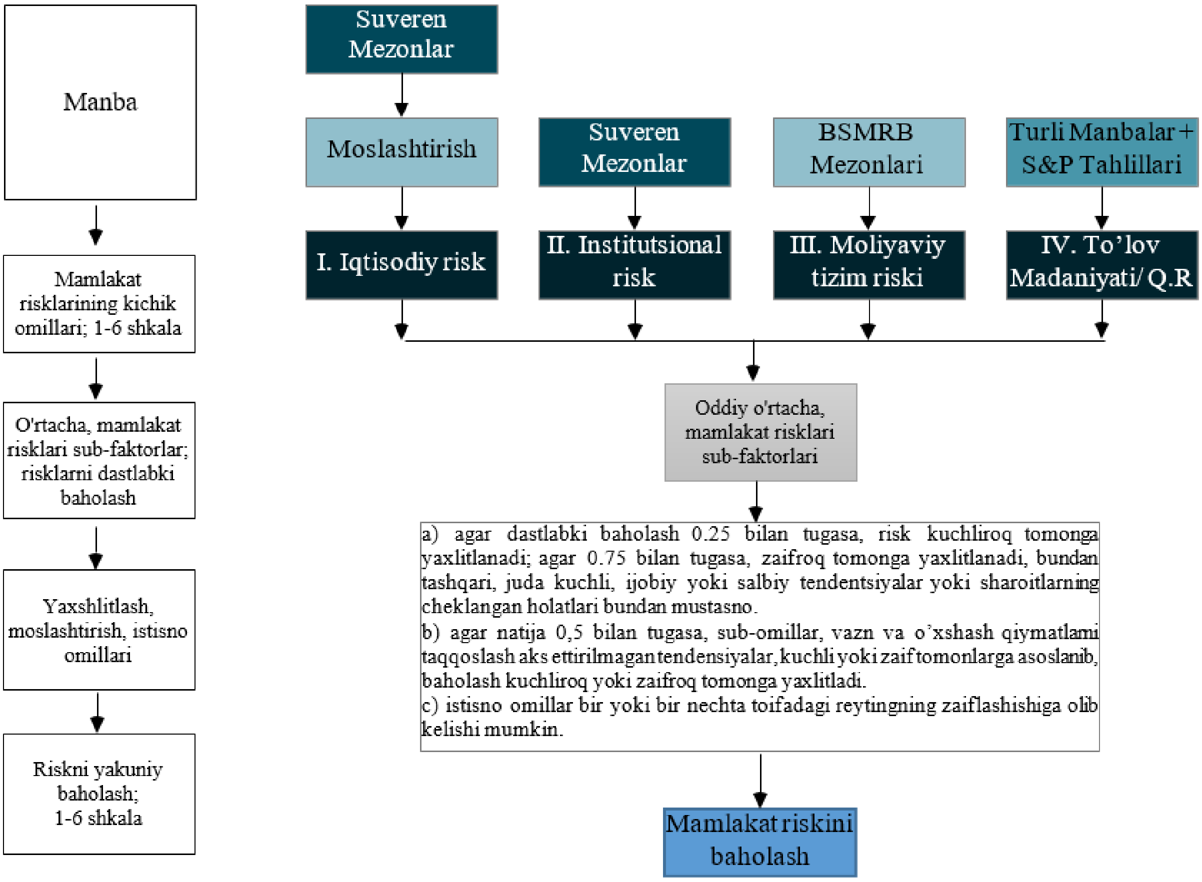

4-rasm. "STANDARD & POOR'S" xalqaro baholash tashkilotining mamlakatga xos xatarlarni baholash metodologiyasi [11].

Ushbu mezon iqtisodiy, institutsional, moliyaviy va qonun ustivorligi kabi 4 ta asosiy sub-faktorlardan iborat (4-jadval).

4-jadval. "STANDARD & POOR'S" xalqaro baholash tashkilotining mamlakat riskini baholashdagi sub-faktorlarning tavsifi.

Sub-faktorlar	Sub-faktorlarning tavsifi
Iqtisodiy risk	Ushbu sub-omili suveren iqtisodiy baholash mezonlariga asoslanadi, bunda monetar tizimdagi yuqori risk, tashqi sektordagi risk yoki iqtisodiy nomutanosibliklar bo'yicha ba'zi tuzatishlar kiritilgan bo'lib, u daromad hajmi, o'sish istiqbollari, iqtisodiyotning diversifikatsiyalanganligi va undagi tebranishlarni o'z ichiga oladi.
Institutsional risk	Ushbu sub-faktor suveren institutsional baholash mezonlariga tayanadi va suveren siyosat va siyosiy institutlarning samaradorligi, barqarorligi va ularni prognoz qilinishi, institutlar, axborot va jarayonlarning shaffofligi va hisobdorligi, shuningdek, statistik ma'lumotlar qamrovining kengligi va ishonchliligi hamda qarzni to'lash madaniyati va tashqi xavfsizlik risklari kabi potentsial omillarini o'z ichiga oladi.

Moliyaviy tizim riski	Ushbu sub-omilni baholashda asosan BSMRB (Bank sohasi mamlakat risklarini baholash) koʻrsatkichidan foydalaniladi. BSMRB koʻrsatkichlariga ichki kapital va qarz bozori kiradi hamda ichki kaital bozori konyukturasidagi vaziyat tashqi kapital bozoriga ham taaluqli boʻlganligi uchun tashqi kapital bozori koʻrsatkichlarini ham hisobga oladi.
Toʻlov madaniyati/ Q.R (Qonun Riski)	Ushbu sub-faktor ekspropriatsiya (musodara qilish/tortib olish) xavfi mavjud boʻlganda qoʻllantiladi. Ya’ni, agar hukumat mulkdorlarga koppensatsiya toʻlashdan bosh tortsa ekspropriatsiya xavfi yuqori deb hisoblanadi va bu riskni baholashda qoʻllaniladi. Ushbu kategoriya shartnomalarning ishonchliligi va shartnomaviy huquqlarni amalga oshirilishiga ta’sir qiladi. Bu esa ushbu kategoriyani suveren boʻlmagan subyektlarga ta’luqli ekanligini anglatadi.

Manba: S&P Global Ratings. (2013, November 19) ma’lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Mamlakat riskini baholashning ushbu metodologiyasi 1 dan 6 gacha boʻlgan shkalada risklarni baholaydi. Ya’ni:

“1” juda past darajadagi risk;
“2” past risk;
“3” oʻrtacha risk;
“4” moʻtadil darajada yuqori risk;
“5” yuqori risk;
“6” juda yuqori darajadagi risk.

Ushbu metodologiyaning baholash kriteriyalaridagi afzallik uni sodda va tushunarli ekanligidadir.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Mamlakat riskini baholash borasidagi metodologiyalarni tahlil qilishda ma’lum boʻldiki, ularning turfa xilligi, baholovchi koʻrsatkichlari usul va me’zonlari oʻzaro farqlanadi. IHTTning CRAM metodologiyasi mamlakat riski darajasini miqdor va sifat koʻrsatkichlari asosida baholaydi va moliyaviy xavfsizlik modelning bosh mezoni hisoblanadi. XVF esa mamlakatlarni uch toifaga ajratgan holda riskni baholaydi. Ya’ni, risk tahlili - mamlakatlarning rivojlanganlik va daromad darajasiga koʻra amalga oshiriladi. Buning afzalligi shundaki, ushbu tahlilda mamlakatlarning spesifik xususiyatlari inobatga olinadi. “STANDARD & POOR’S” xalqaro baholash tashkilotining yondashuvi ham XVF ning yondashuvi kabi keng qamrovli boʻlib, riskning xususiyatlariga e’tibor qaratadi. Uning afzalligi shundaki, mamlakatdagi shartnomaviy va institutsional muammolar ham riskni baholash sub-faktorlari tarkibiga kiritiladi. Yuqoridagi uslubiyatlarning barchasiga xos boʻlgan umumiy kamchilik shundan iboratki, ularning hammasi retrospektiv statistik kuzatuvlarga tayanadi va kutilmagan risklarni hisobga olmaydi.

Oʻzbekiston markaziy osiyo mintaqasidagi geosiyosiy faol va strategik ahamiyatga ega mamlakat ekanligi va shiddat bilan rivojlanayotganligi risklarni baholash borasida oʻziga xos uslubiyat shakllantirish zaruratini taqozo etadi. Bularni hisobga olgan holda Oʻzbekiston uchun riskni baholash yoʻnalishlari sifatida, tashqi savdo balansidagi yil sayin kengayib borayotgan defitsit tufayli “Tashqi sektor”, soʻngi yillardagi yiriklashib borayotgan budjet defitsiti va davlat qarzi tufayli “Moliyaviy sektor”, qisqarib borayotgan rasmiy zaxiralar, milliy valyuta devalvatsiyasi, yuqori inflatsiya, bank tizimidagi kengayib borayotgan debitorlik majburiyatlari tufayli “Monetar sektor”, mulkchilik va shartnomaviy munosabatlaridagi nomutanosibliklar tufayli “Institutsional sharoitlar”, ichki bozor milliy tovar va xizmatlar bilan toʻyinmaganligini, milliy ishlab chiqarishning zaifligi va ishsizlik darajasining yuqoriligi tufayli “Real sektor” kabilar Oʻzbekistonda risklarni tahlil qilishning potensial ob’ekti boʻlishi mumkin. Ushbu taklif qilinayotgan sektorlar doirasida Oʻzbekiston uchun riskni baholashga yondashuv maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erb, C. B., Harvey, C. R., & Viskanta, T. E. (1996). Political risk, economic risk, and financial risk. Financial Analysts Journal, 52(6), 29-46.
2. Solnik, B. H. (1974). The International pricing of risk: An empirical investigation of the world capital market structure. The Journal of Finance, 29(2), 365-378.
3. PRS Group. (2012). International Country Risk Guide (ICRG) Methodology. Retrieved in.
4. Alon, I., Gurumoorthy, R., Mitchell, M. C., & Steen, T. (2006). Managing micropolitical risk: A cross-sector examination. Thunderbird International Business Review, 48(5), 623-642.
5. Aizenman, J., Hutchison, M., & Jinjarak, Y. (2013). What is the risk of European sovereign debt defaults? Fiscal space, CDS spreads and market pricing of risk. Journal of International Money and Finance, 34, 37-59.
6. Bouchet, M. H., Clark, E., & Groslambert, B. (2003). Country risk assessment: A guide to global investment strategy.
7. Hoti S, McAleer M. An empirical assessment of country risk ratings and associated models. Journal of Economic Surveys. 2004 Sep;18(4):539-88.

8. Kochergina, T. E., & Ryaboshapka, A. I. (2022). Assessment of country political risks as an international business management tool. In Innovative Trends in International Business and Sustainable Management (pp. 13-22). Singapore: Springer Nature Singapore.
9. Ahuja, M. A., Wiseman, K., & Syed, M. M. H. (2017). Assessing country risk: Selected approaches. International Monetary Fund.
10. Dabla-Norris, E., & Gündüz, Y. B. (2014). Exogenous shocks and growth crises in low-income countries: A vulnerability index. World Development, 59, 360-378.
11. S&P Global Ratings. (2013, November 19). Country Risk Assessment Methodology and Assumptions. S&P Global Ratings. https://www.spglobal.com/ratingsdirect.
12. https://www.sace.it/docs/default-source/training/2014-03-26/country-risk-analysis.pdf?sfvrsn=2

IQTISODIYOT ЭКОНОМИКА ECONOMY

Jurnal sayti: https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT
Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2024. № 8

© Materiallar koʻchirib bosilganda ““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali manba sifatida koʻrsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar maʼsul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelamasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.
Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.
El.Pochta: sq143235@gmail.com
Bot: @iqtisodiyot_77
Tel.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna boʻlishingiz mumkin. Obuna boʻlgach, @iqtisodiyot_77 telegram sahifamizga toʻlov haqidagi maʼlumotni skrinshot yoki foto shaklida joʻnatishingizni soʻraymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga joʻnatamiz.

““Yashil” iqtisodiyot va taraqqiyot” jurnali 03.11.2022-yildan
Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan
№566955 reyestr raqami tartibi boʻyicha roʻyxatdan oʻtkazilgan.
Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulugʻbek tumani
Kumushkon koʻchasi, 26-uy.